

КРЕДИТ-КАПІТАЛ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ В ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Кредит без відносно його форм розглядається як капітал. Визначено особливості кредиту-капіталу в трансформційній економіці, показано напрямки його розвитку.

The Credit without for its forms is considered as capital. The peculiarities of the credit capital in transitional economy, the directions of its development are show.

В умовах ринкової трансформації, яка відбувається в Україні, окреме місце належить банківській системі й особливо позичковому капіталу, на якому базується банківська система. Сьогодні банківська система України функціонує в умовах, що не сприяють її розвитку. Перш за все — це відсутність детально розробленої юридичної бази, яка б гарантувала банкам своєчасне повернення кредитів, забезпечувала б стабільність їх роботи, не дозволяла б свавілля по відношенню до них з боку чиновників різного рівня. По-друге, економічна кон'юнктура не дозволяє банкам активно займатися промисловим виробництвом. Можна констатувати, що за період 1991–2003 рр. економіка України остаточно структурувалася в напрямок перетворення її на сировинну, аграрну. Так, питома вага виробництва промислової продукції на початок 2003 р. має такий вигляд: виробництво та розподіл електроенергії, газу, тепла, води — 19%; металургія та оброблення металу — 23%; видобування енергетичних матеріалів — 6%; видобування неенергетичних матеріалів — 3%; виробництво деревини та виробів з деревини — 1%; виробництво коксу та продуктів нафтопереробки — 4%; виробництво інших неметалевих мінеральних виробів — 3%; харчова промисловість та перероблення сільськогосподарських продуктів — 18% та інша промислова продукція. Таким чином сировинний сектор промислового виробництва займає майже 60%, тоді як машинобудування тільки 13%. Ніякі постанови та наміри надати економіці України інвестиційно-інноваційний характер поки що не досягли бажаних результатів. До того ж посилюються тенденції фізичного та морального старіння основного капіталу, зменшується питома вага реальної заробітної плати та пенсій у ВВП, зросла енергоємність ВВП, більш як на 40% зросло споживання електроенергії на одиницю продукції в порівнянні з 1991 р. Незважаючи на значне зростання депозитної бази і кредитного портфелю, коли сумарні банківські активи досягли 50 млрд. грн. або 24% ВВП, роль банківської системи у кредитуванні реального сектору економіки залишається незначною [1, с. 11].

Розв'язання проблеми ефективного функціонування кредиту-капіталу закладено представниками капіталотворчої та натуралістичної теорії кредиту. Представники натуралістичної теорії кредиту: англійські економісти А. Сміт, Д. Рікардо; французькі економісти Ж. Б. Сей, Ф. Бастія; американський економіст Д. Мак-Куллох. Засновник капіталотворчої теорії кредиту англійський економіст Дж. Ло та його послідовники Г. Маклеод, Й. Шумпетер, А. Ган, Дж. Кейнс і Р. Хоутрі, а також представники некейнсіанської школи: П. Самуельсон, Л. Лернер, С. Харріс, Е. Хансен, Дж. Гелбрейт. Капіталотворча теорія кредиту набула свого розвитку й в концепції монетаризму, яскравими представниками якої є

М. Фрідмен, Р. Руза, А. Бернс, Ж. Рюефф, О. Файт та інші. Особливе місце в теорії кредиту-капіталу належить К. Марксу і Ф. Енгельсу [2, с. 371–410].

Історичним попередником позичкового капіталу при капіталізмі був лихварський капітал, що панував у докапіталістичних формаціях. Виник лихварський капітал у процесі розкладання первіснообщинного способу виробництва, коли панувало натуральне господарство і зароджувався товарно-грошовий обіг. Лихварські позики головним чином надавалися великим земельним власникам, феодалам і рабовласникам, що їх використовували для купівлі предметів розкоші, будівництва палаців, організації бенкетів і розважальних заходів і т.п., тобто витрачали позикові кошти не як капітал, а як гроші — в якості купівельного і платіжного засобу. Дрібні товаровиробники (селяни і ремісники) також використовували позикові кошти у формі платіжного і купівельного засобу при сплаті податків, ренти, покупках товарів першої необхідності. Отже, позичка носила непродуктивний характер. Хоча для лихваря гроші, що віддаються в позичку, виступали капіталом завдяки відсоткові. Форма позички могла бути натуральною або грошовою, однак, як правило, вона була грошовою. Використовуючи нерозвинений товарно-грошовий обіг, лихварі встановлювали високий відсоток за надану позичку, що найчастіше поглинав не тільки весь прибавочний продукт, але і частину необхідного продукту. Процентна ставка лихварського капіталу коливалася від декількох десятків до 100 і більш відсотків річних. Деякі економісти стверджують, що вона складала від 40% до 100% річних.

Лихварський капітал не змінює самого способу виробництва (хоча істотно і підриває рабовласницьке і феодальне багатство, рабовласницьку і феодальну власність), але виснажує і висмоктує його, присмоктується до нього як паразит і доводить його до такого стану, що відтворення відбувається в загасаючому виді, при умовах, що постійно погіршуються. Рабовласник або феодал усе більше посилював гніт рабів або селян, тому що з них самих вимагали усе більш високі відсотки за позички. Народна ненависть до лихварів особливо сильна при рабовласницькому ладі, де власність на засоби виробництва була в той же час основою політичної волі, самостійності громадян. Тому приймаються юридичні закони по обмеженню процентної ставки (закони Хамурапі, Хетські закони, середньоасирійські закони й ін.), а раннє християнство, церква забороняла взагалі всякі угоди, що приносять відсотки.

Великі філософи й економісти стародавності виступали проти відсотка, вони вже на гроші дивилися як на засіб виміру різних товарів, полегшення їх обміну, а тому їх не можна позичати. Монета не може народжувати монету, а усякий відсоток по позичках є несправедливим. До таких філософів і економістів стародавності належать Ксенофонт (430–355 р.), Платон (427–347 р.), Аристотель (384–322 р.), Хома Аквінський (1225–1274 р.). Саме нерозвинений грошовий обіг, слабко розвинена вексельна справа, необхідність робити усе більшу частину платежів готівкою змушували звертатися до грошових позик, лихварям за позичкою. Історична заслуга лихварського капіталу полягає в тім, що він централізує грошові кошти там, де засоби виробництва розпилені, здійснює нагромадження багатства в грошовій формі. А грошова власність є капіталістична власність, правда без капіталістичного способу виробництва. Лихварство руйнує свою іманентну основу — дрібне виробництво, і тим самим знищує перспективу свого власного розвитку. Наприкінці середніх століть лихварство перетворюється на кредитну систему, що найкращим способом починає відповідати потребам нового капіталістичного способу виробництва, що народжується.

Капіталістичний спосіб виробництва підкоряє своїм потребам лихварський капітал і перетворює його на позичковий капітал, у капітал, що приносить відсотки. Місце лихваря займає банкір, що стає посередником між грошовим капіталістом, що пропонує гроші в позичку, і позичальником, що пред'являє попит на гроші. Докорінно змінюється

економічна природа позичальника, він сам виступає як капіталіст, він використовує гроші як капітал, а марнотратство і безшабашність далекі його природі. У силу того, що гроші беруться в позичку як капітал, а тому і розмір відсотка не може перевищувати рівень середнього прибутку, як загальне правило відсоток може бути тільки лише частиною прибутку, що принесуть гроші, які беруться в позичку. Тут уже середня норма прибутку окреслює межі коливань процентної ставки. Закон норми прибутку в остаточному підсумку визначає розміри процентної ставки. Відсоток знижується. Капіталістичне виробництво створює умови для знищення монополії лихваря. Так, торговці і промисловці, з одного боку, пред'являють попит на грошовий капітал, а з іншого, — самі його викидають на грошовий ринок. Банки, у свою чергу, мобілізують грошові доходи і заощадження всіх шарів населення і надають їх у позичку. Кредитна система покриває попит на грошовому ринку при мінімальному позичковому відсотку. Усі ці обставини забезпечують функціонування і розвиток позичкового капіталу.

В умовах становлення капіталізму монополні позиції лихварів підриваються промисловими і торгівельними капіталістами, що починають самі надавати один одному кредити по помірних відсотках у формі векселя, і пізніше банки кредитують них у формі банкнот. Боротьбу проти лихварів у багатьох країнах активно підтримувала держава. Так, у 1624 р. в Англії приймається закон, що обмежує розмір процентної ставки до 8% річних, у 1651 році — до 6%, а в 1714 році — до 5% річних. Як відомо, промисловий капітал у процесі свого кругообігу послідовно проходить три стадії й одночасно знаходиться в трьох формах, що виконують визначені функції: грошовій, продуктивній і товарній. У процесі кругообігу промислового капіталу відбувається тимчасове вивільнення всіх частин капіталу в грошовій формі і перетворення цих частин капіталу на вільний капітал. Вивільнення вільного грошового капіталу здійснюється по таких напрямках:

1) відновлення основного капіталу в натуральній формі припускає відрахування в амортизаційний фонд доти, поки основний капітал цілком не перенесе свою стару вартість на знов виготовлений товар; амортизаційний термін залежить від рівня розвитку продуктивних сил суспільства і специфіки країни, де функціонує капітал; у колишньому СРСР він становив у середньому 17–18 років, сьогодні в розвинених країнах десь 6–9 років;

2) відбувається постійне утворення тимчасово вільного оборотного капіталу; має місце розбіжність часу реалізації товарів згодом закупівлі нових партій сировини і матеріалів, палива, електроенергії і т.д., не збігаються також і терміни виплати заробітної плати зі строком утворення засобів для її виплати;

3) у процесі реалізації товарів частина прибавочної вартості, призначеної для розширеного відтворення, тимчасово залишається задіяною в грошовій формі до визначеного часу і визначених розмірів, доти поки не наступить час придбання додаткових потужностей і додаткової робочої сили;

4) кредитна система збирає й акумулює розпилені грошові доходи і заощадження різних класів і шарів суспільства, капітали рантє, інші дрібні грошові суми.

Усі ці тимчасово вільні грошові кошти створюють можливість, матеріальну основу для розвитку специфічної торгівлі грішми, яка розвивається паралельно з купівлею та продажем товарів з відстроченим платежем. З іншого боку, якби всі ці грошові кошти знаходилися в сейфах і запасниках підприємців, то вони б перетворилися на скарб, перестали б бути самозростаючою вартістю, що суперечить самій природі капіталу. У розвиненій ринковій економіці постійно виникає протиріччя — грошовий капітал, що вивільняється, перестає бути самозростаючою вартістю, капіталом, тому що він не перетворюється на елементи продуктивного капіталу, не приймає участі в кругообігу як індивідуального, так і суспільного капіталу, не приносить прибуток. Це протиріччя

одержує форму свого вирішення в утворенні позичкового капіталу, у виникненні і русі грошового кредиту. Таким чином, поряд з функціонуванням і розвитком промислового капіталу з'являється позичковий капітал, капітал-кредит.

Тому позичковий капітал як відокремлена частина промислового капіталу, приймає форму грошового кредиту для виробництва, для функціонування і розвитку промислового капіталу, а не для чистої купівлі-продажу, спекуляцій, хоча й ця його сторона успішно використовується маклерами фондових бірж, оптовими торговцями. В економіці України за 1991–1997 р. спостерігалася стійка тенденція руху кредиту зі сфери виробництва у сферу обігу, кредит направляється на обслуговування купівлі-продажу як такий і тим самим здобуває риси лихварського капіталу. На сьогодні у сфері інвестицій задіяно близько 20% кредитних ресурсів країни [3, с. 66–67]. Таке положення речей можна пояснити тільки тим, що економіка України знаходиться в затяжній великій депресії, епосі загальної зневіри і вимагає серйозних радикальних політичних й економічних перетворень. І хоча з 2000 р. в Україні намітилося економічне зростання, усе-таки воно має хитливий характер.

У межах кругообігу капіталу вже з'являється формальна можливість роздвоєння капіталу, що обумовлена появою відносно самостійних форм капіталу: грошової, продуктивної і товарної. Однак тільки в міру формування кредитної системи з'являються відносно самостійні форми капіталу, відбувається формування класу банкірів, що збирають розпилені в суспільстві грошові кошти і позичають їх промисловим і торгівельним капіталістам. Капітал-власність і капітал-функція одержують остаточне своє закріплення в умовах зрілої кредитної системи. У капіталі, що позичається, позичковому капіталі фетишизм одержує свою завершену форму і виступає в чистому виді. Гроші приносять більше грошей. Підприємницький дохід також затушовує свою основу — прибавочну вартість і виступає як заробітна плата за нагляд, за керування виробничим процесом.

Іншою особливістю позичкового капіталу є той факт, що капітал-власність перетворюється на товар особливого роду. Специфічна особливість споживчої вартості товару-капіталу полягає в тім, що переходячи з рук позичкового капіталіста в руки функціонуючого вона не тільки не зникає при споживанні, а навпроти, зберігається і приносить більше грошей ніж було первісно. На відміну від продажу звичайних товарів, коли власник товару цілком утрачає право власності на проданий товар, при позичці позичковий капіталіст зберігає право власності на свій товар-капітал і після того як він відчужений, відданий іншій особі. Власник позичкового капіталу при відчуженні товару-капіталу замість не одержує еквівалент його вартості, а одержує визначену вартість, плату за використання грошового капіталу. Тут місце простої купівлі-продажу займає позичка, купівля-продаж з відстроченим платежем, а гроші поряд з їх споживчою вартістю — загального еквівалента, одержують додаткову споживчу вартість, що виражається в тім, що гроші самозростають, приносять більше грошей з відносно первісній їх сумі.

Третя особливість позичкового капіталу полягає в тім, що позичковий відсоток виступає як ціна товару-капіталу. У силу того, що позичковий капітал має специфічну форму відчуження, то і його ціна має особливу форму, вона виступає як позичковий відсоток. Ціна звичайного товару є грошове вираження його вартості. Позичковий капітал має грошову форму і виходить, що його ціна це грошове вираження грошей. Тому відсоток — це ірраціональна форма вираження ціни позичкового капіталу. На відміну від ціни рядового товару, позичковий відсоток виражає не вартість позичкового капіталу, а його споживчу вартість, здатність приносити більше грошей. Звідси ціна (позичковий відсоток) товару-капіталу не може регулюватися й не регулюється законом вартості, тому що до вартості вона не має ніякого відношення, а пов'язана з його специфі-

чною споживчою вартістю. Ціна позичкового капіталу регулюється єдиним економічним законом співвідношення попиту та пропозиції. Коли попит на позичковий капітал зростає в тій мірі, у якій зростає пропозиція, то його ціна (процентна ставка) залишається незмінною. Якщо попит на товар-капітал збільшився при незмінній пропозиції, то його ціна також зростає. При зростанні попиту на позичковий капітал у менших розмірах, ніж його пропозиція, позичкова процентна ставка буде знижуватися. Якщо попит і пропозиція покриваються, то ринкова ціна товару відповідає його ціні виробництва, що регулюється законом вартості, незалежно від конкуренції, тому що коливання попиту та пропозиції пояснюють насамперед те, що ринкові ціни відхиляються від цін виробництва. Те ж саме і з заробітною платою. Якщо попит та пропозиція покривають один одного, то дія їх знищується, і заробітна плата дорівнює вартості робочої сили. Зовсім по-іншому виходить з відсотком на грошовий капітал. Попит і пропозиція, конкуренція визначає тут не відхилення від іманентних законів капіталістичного виробництва, а розмір відсотка, його ставку, тому що тут просто не існує ніякого іншого закону поділу, крім того, що диктується конкуренцією. Природна процентна ставка встановлюється лише вільною конкуренцією, відхиленнями і коливаннями попиту та пропозиції. А при рівновазі протидіючих сил узагалі припиняється усяке визначення, обумовлене саме по собі — є щось позбавлене закономірності й довільне.

Збільшення й зниження розмірів позичкового відсотка має строго обмежені рамки. У силу того, що відсоток є частиною валового середнього прибутку, який функціонуючий капіталіст сплачує грошовому капіталісту, то максимальною межею відсотка служить сам прибуток, середня норма прибутку. Коли відсоток дорівнює середньому прибутку, тоді функціонуючий капіталіст узагалі не одержує прибутку. В окремих випадках відсоток може бути більше, ніж валовий прибуток, але тоді він сплачується не тільки з прибутку. Мінімальна межа відсотка зовсім не піддається визначенню. Він може нескінченно наближатися до нуля, але дорівнювати йому не може, тому що в цьому випадку угода втратила б будь-який зміст для власника товару-капіталу. Коли відсоток знижується до мінімальних розмірів, тоді знову вступають у дію протидіючі обставини і піднімають його вище цього відносного мінімуму.

Таким чином, історично й логічно лихварський капітал у міру розвитку кредитно-банківської системи, промислового капіталу, завдяки активним діям уряду переростає в позичковий капітал, кредит-капітал, якому притаманні специфічні особливості функціонування. Комерційний кредит та грошовий кредит (позичковий капітал) в історичному й логічному аспекту постають як кредит-капітал.

У сучасних умовах ринкової трансформації уряду України необхідно спрямовувати розвиток кредиту-капіталу в русло обслуговування кругообігу промислового капіталу; створювати соціальні, політичні, юридичні та економічні умови зрощення промислового капіталу з банківським капіталом для утворення фінансового капіталу, який забезпечить стабілізацію промислового виробництва в Україні.

Література

1. Полунеев Ю. О новой стратегии ЕБРР в Украине и некоторых уроках прошлого // Зеркало недели. — 2002. — № 32. — С. 11.
2. К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 25, ч. I. М.: ГИПЛ. — 1962. — 545 с.
3. Реверчук Н. Й. Вплив кредитування на економічну безпеку підприємств // Фінанси України. — 2002. — № 7. — С. 66–70.